

Ortografiset periaatteet Maskun Hemmingin Piae Cantiones -kokoelman suomennoksessa

ILKKA SAVIJÄRVI (Joensuu)

Maskun kirkkoherra Hemminki (n. 1550—1619) oli oman aikansa merkittävimpiä suomen kirjakielen viljelijöitä. Hänen kirjallinen päätyönsä »Yxi Vähä Suomenkielinen Wirsikiria» (ensimmäinen painos v:lta 1605) säilyi suomalaisen virsikirjan pohjana lähes kolmesataa vuotta (v:een 1886). Virsikirjatyönsä lisäksi Hemminki suomensi laajahkon keskiaikaisen Piae Cantiones -laulukokoelman, joka ilmestyi v. 1616 »Vanhain Suomen maan Pijspain ja Kircon Esimiesten Latinan kielised laulud» -nimisenä. Tämä laulukokoelma saavutti aikanaan suuren suosion, joten sen voi olettaa vaikuttaneen myös kirjallisten traditioiden muovautumiseen.

Maskun Hemmingin tuotantoa, niin omaa kuin suomennoksiakin, pidetään korkeatasoisena. Hän on selvästikin pohtinut kielen ja muodon ilmaisumahdollisuuksia, ja on sanottu, että hänen runoissaan suomenkielinen taidelyriikka on jo ottanut ensi askeleitaan. Kirjallisuustieteen puolella Maskun Hemmingille on annettu uudisraivaajan kunniakas osa. Kielentutkijoiden silmissä hänen asemansa ei ole ollut yhtä kiistaton. Vuosikymmenten kuluessa Maskun Hemmingin kielestä on muovautunut yleiskuva, jossa korostuvat toisaalta poikkeuksellisen vahva lounaismurteinen pohja ja toisaalta taas eräät erikoislaatuiset ortografiset ratkaisut (ks. esim Rapola 1965: mm. 67, 72, 271—272; Suomi 1963: 253—257; Ikola 1968: 46). Kirjasuomen aiemmasta linjasta poiketen Hemminki on mm. hyväksynyt lounaismurteiden redusoituneet diftongit (esim. *raohan, seoraman, laolacall*) sekä suosinut muotoja *autvas, cartnoit, surkjast, cunnjan, makjat* jne., joista kuvastuu lounaissuomalainen sisäheitto tai *i > j* -muutos.

Maskun Hemmingin ortografisia periaatteita ei ole seikkaperäisesti tutkittu, mutta eräitä hänen ratkaisuistaan on pidetty suorastaan omalatuina. Toisaalta on todettu ansioitakin: Hemmingin tiedetään jo suurin piirtein erottaneen *i:n* ja *j:n*, *u:n* ja *v:n* sekä *e:n* ja *ä:n* ja merkinneen pitkää *i:tä* *ii:llä* (Rapola 1965: 67). Nämä ovat olleet merkittäviä uudistuksia, mutta kokonaiskuvassa ne kuitenkin ovat jääneet yksityiskohdiksi, jotka eivät ole kyenneet kohottamaan Hemmingin ortografiaa sanottavasti Agricolan, Finnon ym. edeltäjien tai aikalaisten yläpuolelle. Vuosisataa Agricolasta ensimmäiseen raamatunsuomennokseen (v. 1642) on myös ortografian alalla totuttu pitämään hiljaisen edistymisen kautena. Vas-

ta v:n 1642 raamatunsuomennos on katsottu Agricolan jälkeen seuraavaksi kirjakielen merkkipaaluksi. Pysin seuraavassa osoittamaan, että ortografian tarkastelussa on syytä pysähtyä ensimmäisen kerran jo Maskun Hemmingin kohdalla.

Esitykseni perustuu Piae Cantiones -kokoelman teksteihin. Virsikirjan ortografiaa en tässä yhteydessä käsittele. Menettelyyni on kaksi syytä: Ensiksikin laulukokoelma on Hemmingin julkaisuista nuorempi. Se edustaa tasoa, jonka hän ortografiassaan saavutti. Toiseksi laulukokoelma on kauttaaltaan Hemmingin omaa käsialaa, kun taas virsikirjassa ovat mukana kaikki Finnon virret ja niiden lisäksi muutamia muidenkin henkilöiden suomennoksia (ks. Tarkiainen 1926: 8—9; Suomi 1963: 258). Voidaan syystä olettaa, että laulukokoelma on virsikirjaa vapaampi aiemman ortografisen perinteen painolastista.¹

Arvioitaessa kirjakielen kehitystä on usein tapana tarkastella asioita nykykielen normeja mittapuuna käyttäen. Esimerkiksi ortografian kehityksessä katsotaan arvokkaaksi se, mikä eniten muistuttaa nykyisiä käytänteitä. Tämä ei kuitenkaan ole ainoa eikä edes riittävä näkökulma. Tutkimuksen kannalta on merkitystä myös sillä, miten ortografiaa säätelevät periaatteet ovat aikojen kuluessa kehittyneet. Tässä kirjoituksessa päähuomio kohdistuukin Hemmingin ortografiin periaatteisiin ja vasta toisella sijalla on kysymys siitä, miten hyvin tai huonosti ratkaisut vastaavat nykykäytäntöä. Toisaalta pyrin siihen, että Hemmingin ortografiaa voidaan artikkelini perusteella verrata aiemmin tehtyihin ortografiaa käsitteleviin tutkimuksiin.

A. Lyhyiden vokaalien merkit

a:n ja o:n merkintä on jo täysin vakiintunut. Poikkeuksia ei ole.

ä on miltei säännöllisesti merkitty ä-kirjaimella: *täällä, pyhää, täytä, määrät, kärseisäne, käsillä, tietä*. Muutamissa sanoissa on ä:n merkinä vielä e: *ymerkäimäll (24), pyhexi (29), keihellä (45), sydhemed (58), eleis (59, 84), Täste (62), keskyn (70), jelken (75), Ettes 'ettäs' (83), väelles 'väelläsi' (75)*. Näitä tapauksia on kaikkiaan vain kymmenkunta, joten määrä on mitättömän pieni. Sitä paitsi niistä saattaa jossain määrin heijastua lounaismurteissa ruotsin kielen äännerakenteen vaikutuksesta tapahtunut *ä > e* -muutos (ks. Rapola 1966: 337—339).

Puolenkymmentä kertaa on ä:n merkinä a ensi tavua kauempana: *lepyttaja (30), nöyrax (38), Kädhesans (39), jättäpi (78), levittäman (117)*.

e on merkitty e:llä: *Eten, Kelvolisest, perän, Candelein, Neidsest, miehen, hedhelmät, pakenema, edhes*. ä-kirjaimella merkittyjä ovat esim. sanat *viimäin (37, 56, 68 jne.)*, *käskellä (49), käskenäni (72), Jäsenäni (44), tyvenäx (51)*, mutta näissä ilmeisesti on tarkoitettukin ä:llistä ääntämystä (vrt. Rapola 1965: 342). Lounaissuomalainen adessiivin ja allatiivin sekaantuminen kuvastuu sellaisista esimerkeistä kuin *pääl-*

¹ Käytettävissäni on ollut v. 1630 ilmestynyt virsikirjan painos kokonaan sekä katkelma ensimmäisestä (v:n 1605) painoksesta.

lä 'päälle' (62, 66, 71 jne.) ja *meillä* 'meille' (66), toisaalta *vaelles* 'väelläsi' (75); ks. myös Ojansuu 1901: 165 ja Rapola 1963: 84. Todellisia poikkeuksia on vain pari: *autuudhäxi* (29), *täödhäst* (36). Voidaan siis sanoa, että Hemminki on jo varsin tarkkaan erottanut toisistaan *ä:n* ja *e:n*.

i on miltei aina merkitty *i:llä*: *ilo*, *aicaa*, *vesoiva*, *mailman*, *caikis*, *muissa*, *löid*, *Haluisell* jne. Muutamia kertoja, erityisesti laulukokoelman alkupään teksteissä, on *i:n* merkinä vielä *j*: *vastajs* (1), *majmall* (4), *synnyj* (7), *Pojca* (13), *majnittapii* (25), *Kjeru* (30). Parissa tapauksessa esiintyy myös *y*-kirjain: *Neydzy* 'neitsyt' (2, 15), *Veyoised* (8). Jälkimmäinen saattaa olla painovirhekin (*ij* → *y*). Huomattakoon myös, että iso *i*- ja *j*-kirjain eivät erotu toisistaan.

u on merkitty johdonmukaisesti *u*-kirjaimella: *culu*, *quin*, *valjun*, *cumartain*, *puhuit*, *nautitan* jne. *S:n* 29 *ennustetty* vaikuttaa ilmeiseltä painovirheeltä. Myöskään isot *u*- ja *v*-kirjaimet eivät erotu toisistaan, sillä kummassakin tapauksessa Hemminki on käyttänyt *V*-kirjainta: *Vscovaisten* (29), *Vlos* (30), *Vudhen* (34), *NVortein* (108), *TViman* (53). Tätä periaatetta noudattaa myös esim. *v:n* 1642 raamatunsuomennos.

y on vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta merkitty *y*-kirjaimella: *syndyn*, *pyhäll*, *neidzyinen*, *tytär*, *jylise*, *Yöllä*, *pysy*, *nöyräst*, *ilmestyd*. Joitakin kertoja on *y:n* merkinä kauempana sanassa *u*: *ilmestuxesta* (9), *ylistuxen* (15), *täödhelisudhes* (24). Aivan satunnainen poikkeus on *s:n* 21 *synnitti* 'synnytti'.

ö on niin ikään merkinnältään vakiintunut: *nöyräst*, *tyghö*, *köyhä*, *ylös*, *pöydhäll*, *löid* jne. Kauempana sanassa on pari kertaa merkinä *o*: *syndymätöin* (60), *Älvos* 'ällös' (103).

Lyhyiden vokaalien merkintä on vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta nykyisellä kannalla: kullakin äänteellä on oma merkkinsä. Eniten horjuntaa on *ä:n* merkinnässä, mikä osaksi saattaa johtua myös ääntämistavan vakiintumattomuudesta. Kauempana sanassa on etuvokaalisuus joskus jäänyt osoittamatta, jos se on käynyt ilmi jo sanan alkuosasta, esim. *lepyttaja*, *ylistuxen*. Vastaavanlaisia esimerkkejä on myös Agricolan teksteissä (ks. esim. Ojansuu 1909: 4–5).

Kolmisenkymmentä vuotta Hemmingin laulukokoelman jälkeen valmistuneessa Abraham Kollaniuksen lainsuomennoksessa on lyhyiden vokaalien merkinnässä vielä samantapaisia rikkeitä: *ä:n* merkinä pari—kolmekymmentä kertaa *e*, *y:n* merkinä tilapäisesti *i* tai *u*, joskus *e:n* merkinä *ä* ja *u:n* merkinä *ö*, *i:n* merkinä satunnaisesti *j*, joskus myös *ij*. Poikkeuksia näyttäisi olevan vähintäänkin yhtä runsaasti ja yhtä monenlaisia kuin Hemmingillä. Kuitenkin Rapola toteaa (1925: 14), että Kollaniuksen lyhyiden vokaalien merkitsemistavat kestävät kilpailun, jos niitä verrataan *v:n* 1642 raamatunsuomennoksen oikeinkirjoitukseen. Myös Hemmingin *Piae Cantiones* -kokoelmassa lyhyiden vokaalien merkitsemistapa on jo varsin lähellä raamatunsuomennoksen tasoa. Sen sijaan Agricolan ja Hemmingin oikeinkirjoituksen välillä on tässä huomattavan suuri ero.

B. Ensi tavun pitkät vokaalit

Ensi tavun vokaaleja merkityksensä Hemminki on jo täysin omaksunut periaatteen, jonka mukaan pitkissä vokaaleissa käytetään kahta kirjainta.

ā: *saares* (esip.), *saanud* (1), *haava* (1), *saarnatan* (3), *maan* (3), *saatti* (4), *Aasin* (6), *saalins* (8), *Maasa* (12) jne.

ä: *käätyd* (esip.), *päästetän* (3), *pää* (3), *tääll* (4), *päällä* (6), *äänellä* (7), *käärittin* (8), *päänäns* (14), *säädhynsä* (22).

ī: *Piispad* (esip.), *viisas* (esip.), *kiittäin* (4), *niin* (4), *siiny* (7), *siinä* (17), *liiton* (23), *liickumat* (23).

ū: *suurt* (1), *juur* (1), *puuttune* (2), *uudhen* (8), *muunnui* (10), *Huuta* (14), *uudhistuxes* (15), *cruunu* (18), *cuule* (22).

ü: *syytöin* (3), *pyysi* (6), *pyydäm* (21), *sypäil* (22).

Lainasanoissa vakiintumattomuutta vielä jonkin verran tapaa, esim. *lär* 'lääkäri' (38), *läkitys* (104), samoin erisnimissä, esim. *Jesu* (19), *Mosexen* (19). Nämä ovat kuitenkin erityistapauksia, joiden merkintä ei esim. v:n 1642 raamatunsuomennoksessa ole yleisen periaatteen mukaista. Sellaiset yhdellä kirjaimella merkityt sanat kuin esim. *pyhi* (43), *pyhki* (70), *ripuid* (32), *rippumasta* (40), *tytyy* (esip.), *tytykäm* (64) eivät ole ortografisia poikkeuksia, sillä niiden yksikirjaimisuus perustuu lähinnä lounaismurteiseen ääntämykseen (ks. Rapola 1965: 246—247; 1966: 389—392).

Todellisia ortografisia poikkeuksia on ensi tavun vokaalin kvantiteetin merkinnässä vain muutama: *märäisest* (esip.), *sis* (8) ja toisaalta *niisän* 'nisän' (9) ja *syyneistä* (65), joissa lyhyt vokaali on saanut kaksi merkkiä. Näillä ei ole kokonaisuuden kannalta merkitystä. Huomattavan parannuksen Hemminki on tehnyt myös siinä, että hän on merkinnyt pitkän *i*:n *ii*:llä, vaikka yleinen tapa hänen aikanaan ja vielä kauan hänen jälkeensäkin (v:n 1776 raamatunpainokseen saakka) noudatti *ij*-merkintää. Hemmingin laulukokoelmassa on vain jokin *ij*-merkintä: *Pijspain* (otsikossa), *kijtos* (esip.), *kijtost* (2), joten hän on tässäkin ollut erittäin johdonmukainen.

Ensi tavun pitkien vokaalien merkinnässä 1600-luvun kirjasuomi oli yleensäkin edennyt pitkän harppauksen Agricolan ja hänen aikalaistensa sekä lähimpien seuraajiensa ortografiasta (vrt. esim. Ojansuu 1909: 10; Penttilä 1931: 42—43). Rapola toteaaakin (1965: 71), että »ensi tavun pitkän vokaalin merkitseminen yhdellä kirjaimella kuuluu jo 1600-luvulla poikkeukselliseen käytäntöön». Näitä poikkeuksia on kuitenkin helpompi löytää esim. v:n 1642 raamatunsuomennoksesta, Kollaniuksen lainsuomennoksesta (1648) tai jopa Florinukselta kuin Maskun Hemmingin laulukokoelmasta (vrt. Rapola 1925: 14—15; 1965: 71—72). Joka tapauksessa Hemminki on tämän periaatteen ensimmäinen johdonmukainen noudattaja.

C. Jälkitavujen vokaalien kvantiteetin merkinnästä

Hemmingin tapa merkitä jälkitavujen vokaalien kvantiteettia on ollut pääpiirtein selvillä jo pitkään. Rapola mainitsee (1965: 72—73), tosin vähän epäsuorasti, että Hemminki on tässä päässyt lähemmäksi nykykielen ortografiaa kuin esim. v:n 1642 raamatunsuomennos.

Pääperiaate Hemmingillä on kuitenkin aivan toinen kuin nykyään, sillä yleensä hän merkitsee jälkitavun vokaalin, sekä lyhyen että pitkän, yhdellä kirjaimella. Mahdollista on — niin kuin jo Rapola on huomauttanut (1965: 72) —, ettei Hemminki kotimurteelleen uskollisena aina edes tunnusta jälkitavun pitkän vokaalin olemassaoloa. Mutta toisaalta on tunnettua sekin, että Hemminki on eräissä tapauksissa suosinut kaksikirjaimista merkintää. Olen seulonut laulukokoelman tekstit tarkoin myös tältä kannalta. Jälkitavujen vokaaleja on merkitty kahdella kirjaimella seuraavissa tapauksissa:

a) Johdonmukaisinta kaksikirjaimisuus on monikon partitiivimuodoissa. Esimerkkejä on kaikkiaan kuutisenkymmentä, ja ne on paria poikkeusta lukuun ottamatta merkitty kahdella kirjaimella, esim. *Opetuxii* (25), *kirjalisii* (25), *cunnjalisii* (25), *köyhii* (32), *virsiä* (37), *vaevaisii* (38, 46, 68), *Caickii* (43), *pienii* (45), *mailmalisii* (78), *Köyhii* (79), *hyvii* (85), *maalisii* (85), *Salaisii* (86), *väärii* (90), *myrkyisii mieliä* (91), *Viholisii* (92), *Hengelisii* (101), *harjoituxii* (106), *Haoreuxii* (106). Poikkeuksellista yksikirjaimisuutta on parissa sellaisessa säkeessä, jossa on peräkkäin useita monikon partitiiveja: *Suuri salaisii corkei menoi* (esip.), *Hyvi tiedhoi toimelisii* (25). Selvyyssyyt eivät monikon partitiivissa kaksikirjaimisuutta vaatisi: yhdellä kirjaimella merkityt, esim. *opetuxi*, *vääri*, *taevalisi* jne. olisivat niin ikään tulkittavissa vain monikon partitiiveiksi.

Myös *i*-loppuiseen diftongiin päättyvät monikon partitiivit on usein merkitty ii:llä, esim. *lauluii* (esip.), *menoi* (esip.), *Lahjoii* (8, 9), *pahoi* (45), *paoloi* 'pauloja' (91), *Tavoi* 'tapoja' (102), *vioii* 'vikoja' (109). Nämä esimerkit osoittavat, että Hemminki on käyttänyt ii:tä monikon partitiivin ortografisena merkinä, jonka ei välttämättä ollenkaan ole tarvinnut viitata pitkään ääntämykseen. Diftongia Hemminki ei kuitenkaan yleensä päätä ii-merkintään silloin, kun edellä tai jäljessä jo on kahdella kirjaimella merkitty monikon partitiivi. Tämä periaate kuvastuu mm. seuraavista esimerkeistä: *corkei menoi* (esip.), *caunei taitavii taidhoi* (25), *cunnjalisii tavoi* (25), *hyvii tavoi* (85), *taivavii tiedhoi* (85), *Kirjalisii tiedhoi ja taedhoi* (90), *turhii tavoi* (90), *pahoi kielii* (91), *Oudhoi uusii* (96). Huomattakoon myös, että Hemmingille ei ole tuntematon liioin assimiloitumaton monikon partitiivityyppi, esim. *turhia* (52), *virsiä* (52), *Parambia* (101). Tässä hän ei ii-merkintää käytä.

b) Yleistä kaksikirjaimisuus on myös yksikön partitiivimuodoissa. Olen kirjannut laulukokoelmasta yhteensä 151 sellaista yksikön partitiivia, jotka voisivat päättyä pitkään vokaaliin (esim. *leipää*, *voimaa* sekä assimiloituneet *iloo*, *loppuu*

jne.). Näistä 116 (= n. 77 %) on merkitty kahdella kirjaimella. Useimmat esimerkit ovat kaksitavuisia sanoja:

Poicaa (2), *Herraa* (4), *culdaa* (8), *aicaa* (29), *manmaa* (35), *mailmaa* (58), *Luojaa* (63), *palckaa* (92), *covaa* (103); *leipää* (35), *Isää* (58), *hyvää* (65), *hyödhyttävää* (71), *erää* (85); *colmee* (59, 64); *Syndii* (40), *nyrckii* (109), *oppii* (110); *armoo* (1), *luondoo* (5), *heickoo* (43), *muistoo* (56), *lepoo* (76), *Tietoo* (90), *Kirckoo* (106); *loppuu* (33), *polcuu* (40), *kipuu* (54), *alcuu* (60), *Lucuu* (110); *löytyy* (8), *säätty* (87), *Myrckyy* (91), *hyötty* (93), *Häijyy* (106). Rinnalla on kuitenkin myös yhdellä kirjaimella merkittyjä partitiiveja, esim. *Poicans* (48), *turva* (66), *saama* (100), *Pyhä* (29), *Henge* (29), *muoto* (44). Yhdellä kirjaimella merkittyjä on suhteellisesti eniten *a-*, *ä-* ja *e-*loppuisissa sanavartaloissa (n. 44 %). Yksikön partitiivissa kaksikirjaimista merkintää ovat arvatenkin puoltaneet selvyysyyt: näin erottuvat toisistaan yksikön nominatiivi ja yksikön partitiivi.

c) 1. infinitiivin muodoista kahdella kirjaimella merkityt jäävät jo vähemmistöön: 56 infinitiiviesiintymästä on kaksikirjaimisia 21 (= n. 38 %). Esim. *caevaa* (120); *elää* (73), *pyytää* (84); *tutkii* (64, 86), *perii* (108), *murhettii* (127); *sanoo* (61), *uscoo* (64), *Tahtoo* (109); *tapahtuu* (34), *loppuu* (82), *puhuu* (89); *syndyy* (5), *pysyy* (32), *väändyy* (87). Kahdella kirjaimella Hemminki on merkinnyt kaikki *i-*, *o-*, *u-* ja *y-*loppuiset infinitiivit, ts. assimiloituneet vokaaliyhtymät. Sen sijaan *a-* ja *ä-*loppuiset hän on lähes säännöllisesti merkinnyt yhdellä kirjaimella (yhdellä ja kahdella kirjaimella merkittyjen suhde on 35 : 3). Esim. *cunnjoitta* (36), *anda* (66), *paista* (68), *käsitetä* (11), *yymmärtä* (15), *kiittä* (25) jne. 1. infinitiivin kaksikirjaiminen merkintä erottaa tämän muodon akt. indik. yks. 3. persoonan muodoista, esim. *tutkii* — *tutki*, *uscoo* — *usco* jne. On kuitenkin huomattava, että Hemminki käyttää yks. 3. p:ssa tavallisesti *p(i)*-päätettä, esim. *A7ap* (3), *saarnap* (9), *pysyp* (11), *asup* (20), *cadzop* (20), *auttap* (124), *täyttäp* (124) jne., toisinaan kyllä myös *näky*, *ehty*, *cadhotta* (110). (Yks. 3. p:n päätteestä ks. Rapola 1965: 172—175.) Indikatiivin preesensin yksikön 3. persoonan ja toisaalta 1. infinitiivin erottaminen ei siis läheskään aina jää pelkästään ortografisen ratkaisun varaan.

d) Illatiivimuodoissa jälkitavun vokaalin kaksikirjaimisuus on yhtä yleistä kuin 1. infinitiivissäkin: 168 illatiivimuodosta (lukuun eivät sisälly 3. infinitiivin illatiivimuodot) on kahdella kirjaimella merkittyjä 62 (= n. 37 %). Esim. *paicka* (12), *rita* (26), *seora* (41); *soimeen* (8), *osalisuteen* (57); *vesiin* (35), *saliin* (40), *käsiin* (45), *syliin* (50), *cauhistuxiin* (78), *Ruodziin* (117); *eloon* (6), *Jouckoon* (6), *iloon* (6), *tietoon* (64), *casvoon* (83); *juoxuuns* (22), *cohtuun* (25). — Toisaalta monet illatiivimuodot on merkitty vain yhdellä kirjaimella: *aukjan vajan* (6), *Hautan* (12), *mailman* (42), *Piinan* (74), *tupan* (80); *puolem* (32), *Taevaesen* (36), *autuuten* (40), *valkjuten* (50), *yhten* (52); *sovindon* (29), *liütton* (52); *pidkän* (74), *perän* (36).

Yhdellä kirjaimella Hemminki on jälleen merkinnyt valtaosan *a-*, *ä-* ja *e-*vokaaleista (yhdellä kirjaimella merkittyjä on näistä 81, kahdella kirjaimella merkittyjä 27), kun taas kaksikirjaimisuus on vallitsevana *i:n* ja *o:n* merkinnässä

(suhteessa 32 : 19). Muista vokaaleista on esimerkkejä kovin vähän (*u* ja *ö*) tai ei ollenkaan (*y*).

Maskun Hemminki on suhtautunut ilmeisen säästeliäästi kaksikirjaimiseen merkintätapaan. Tämä näkyy mm. siinä, että peräkkäisistä illatiiveista tavallisesti vain jompikumpi on merkitty kahdella kirjaimella, esim. *Ijäesen iloon* (28), *saliin uuten* (40), *tuimin tuskiin* (78), *Vskoon oikjan* (113). Illatiivissa kaksikirjaimisuus on ollut tarpeen myös selvyysyistä: muuten olisivat genetiivit ja illatiivit useissa tapauksissa samannäköiset, vrt. esim. *soimen* — *soimeen*, *elon* — *eloon* jne. Pelkkään ortografiseen erottelukeinoon viittaa illatiivimuoto *Capaloiin* (8), jossa kaksois-*i* ei varmaan tarkoita pitkää äännettä (vrt. mon. partitiiviin). — 3. infinitiivin illatiivia Hemminki ei koskaan ole merkinnyt kahdella kirjaimella: *vuotaman* (35), *castaman* (35), *leppymän* (48), *vetämän* (50), *ottaman* (50), ts. hän on tarkoin kyennyt pitämään erossa nämä erilaiset illatiiviryhmät.

e) *Taivas*-sanana inessiivissä Hemminki on yhtä poikkeusta lukuun ottamatta merkinnyt jälkitavun vokaalin kahdella kirjaimella: *taevaas* 'taivaassa' (6, 17, 31, 46, 52, jne.). Muiden vastaavan tyyppisten sanojen inessiivit ovat yksikirjaimisia: *perhes* (16), *puhtas* (59), *louckas* 'loukossa' (76), kerran kuitenkin *pensaas* 'pensaassa'? (19).

f) Kahdella kirjaimella Hemminki on merkinnyt myös eräiden ominaisuusdennimien jälkitavun vokaalia. Yleistä on tosin vain *autuus*-sanana kaksikirjaimisuus. Sen 28 esiintymästä 17 on merkitty *uu*:lla: *Autuudhen* (16), *Autuun* (18), *autuus* (19), *autuudhen* (26) jne. Muissa sanoissa kaksikirjaimisuus on harvinaista ja rajoittuu vain yhteen esiintymäkertaan, esim. *nöyryys* (23), *Colmyxyys* (60), *vacuut* (95), *hyvyyns* (99), *Totuun* (117) ja *tylyyttä* (121). Näiden rinnalla on myös yhdellä kirjaimella merkittyjä: *Colmyxydhest* (esip.), *hyvys* (27), *Totudhen* (36) jne. Valtaosassa ominaisuusdennimiä jälkitavun vokaalit on järkiään merkitty yhdellä kirjaimella, esim. *orjus* (3), *Pyhydhen* (18, 26), *avarutta* (25, 41), *Pahutta* (28), *iloisuus* (41), *miehudhen* (42, 47), *Jumaludhen* (59), *ijancaickisudhen* (60), *Colminaisuudhexi* (64), *suloisuus* (69, 72), *ystävys* (71, 72), *yxmielisys* (71, 72), *tyhmydhes* (74), *Cavaluxed* (79), *väärys* (86), *uscolisuus* (89), *Coerutta* (90), *huorus* (96), *covutta* (105). Tässäkin kohdassa on siten ensi sijassa kyse vain yhtä sanaa eikä niinkään koko muotoryhmää koskevasta oikeinkirjoitusperiaatteesta (vrt. kohtaan e).

g) Vierasperäisissä erisnimissä kaksikirjaimisuus on tavallista, esim. *Maariia* (14), *Esaiias* (14, 15, 47), *JErEMIAn* (94), *Galileean* (113), *ZAcheeus* (114), *Herodes* (6). Näihin rinnastuvia appellatiiveja ovat *Paradiisin* (18, 31, 38 jne.) sekä *prophetiad* (112). Vierasperäisten sanojen oikeinkirjoitukseen ovat voineet vaikuttaa myös poikkeukselliset painosuhteet.

h) Toisen tavun vokaali on merkitty kahdella kirjaimella lähes säännöllisesti seuraavanlaisissa astevaihtelutapauksissa: *laiin* 'lain' (14, 32, 34, 89), *pois* 'pojissa' (110), *auun* 'avun' (32, 35, 42, 67, 114, 117), *aux* (40), *auusta* (53), vain pari kertaa *Aun* (30, 52). Näihin rinnastuvia ovat *laiist* 'lajista' (115) ja *sauu* 'savu'

(74), joista *j* ja *v* ovat lounaismurteiden mukaisesti kadonneet (ks. esim. Rapola 1966: 287, 294). Lounaismurteissa nämä sanat ääntyisivät esim. *lai*, *poil*, *sau*. On tietenkin mahdollista, että Hemminki on *ii-* ja *uu-*merkinnällään pyrkinyt osoittamaan toisen tavun vokaalin (puoli)pituutta. Tällä tavoin voisi selittyä myös sana *coiin* 'koin' (81), vaikkei siinä *j:n* kadosta olekaan kysymys. Poikkeuksellista *ii-*merkintä sen sijaan on sanoissa *piikeiill* (32) ja *cocoiistuva* (34).

Edellä esitettyjen a—f-kohtien ansiosta Maskun Hemminki on päässyt jälkitavujen vokaalien kvantiteetin merkinnässä huomattavasti lähemmäksi nykykäytäntöä kuin kukaan hänen edeltäjistään tai aikalaisistaan. Mutta silti hänenkin pääperiaatteensa on ollut jälkitavun vokaalin yksikirjaiminen merkintä. Tätä periaatetta hän on noudattanut johdonmukaisesti monissa muotoryhmissä. Niitä ovat mm. passiivin indikatiivin preesens: *saadhan* (1), *lähetetän* (2), *sanotan* (2), *kylvetän* (2), *saarnatan* (3), *annetan* (3); passiivin indikatiivin imperfekti: *annettin* (4), *pandin* (6), *tuttin* (6), *synnytetin* (8); imperatiivimuodot: *tulcon* (1), *pitäkön* (28), *Älkön* (87), *iloidcan* (7), *pyydkä* (106), *coodca* (109); indikatiivin ja potentiaalisen preesensin yks. 3. p.: *andane* (24), *ottane* (24), *vuota* (29), *anda* (31), *hallidze* (33), *hajotta* (34), *saane* (35), *tunde* (36); supistumaverbit: (älä) *hyljä* (27), *seoraman* (30), *macavata* (2); aktiivin 2. partisiipin monikon nominatiivi: *ollet* (esip.), *pullistuned* (44), *Cuivettuned* (53), *rikkonet* (77); *s-*loppuisten nominien vokaalivartaloiset muodot: *Kuningax* (6), *vieckan* (27), *taevan* (27), *kirckall* (32), *carvad* (35), *saalins* (8), *viisad* (8), *caunilla* (53) jne. Luetteloja voisi jatkaa pitkään, sillä kysymykseen tulevia esimerkkisanoja on tekstissä n. 900. Tähän joukkoon on päässyt vain muutama kahdella kirjaimella merkitty: *vapaall* (esip.), *sited* (50), *sited* (71), *ikeest* (71).

Jälkitavujen vokaalin kvantiteettia merkitessään Maskun Hemminki on hämmästyttävän johdonmukaisesti noudattanut omaksumiaan periaatteita. Hän on käyttänyt kaksikirjaimista merkintää monikon partitiivissa, yksikön partitiivissa, illatiivissa, 1. infinitiivissä sekä inessiivimuodossa *taivaas* ja ominaisuuksennimessä *autuus*. Näiden lisäksi kaksikirjaimisuutta on tapauksissa, jotka viittaavat sanansisäisen *j:n* (~ *γ:n*) tai *v:n* katoon (*laiin*, *auun*). Muissa muotoryhmissä on vain yksi kirjain jälkitavun vokaalia osoittamassa.

On pidetty mahdollisena, että Maskun Hemminki tällä ratkaisullaan olisi pyrkinyt erottamaan toisistaan samanasuiset muotoryhmät. Sekaantumisvaara on ollut lähinnä yksikön partitiivissa (nominatiivimuotojen kanssa) ja illatiivissa (genetiivimuotojen kanssa) mutta ei monikon partitiivissa (joka on kaikkein johdonmukaisimmin merkitty kahdella kirjaimella) eikä juuri 1. infinitiivissäkään. Joka tapauksessa Hemminki on halunnut antaa tietyille muotoryhmille ja yksityisille sanoille erityisen ortografisen tuntomerkin: kaksi kirjainta jälkitavun vokaaliin. Jonkin verran näyttäisi olevan merkitystä myös tämän vokaalin kvaliteetilla: yksikön partitiivit, illatiivit ja 1. infinitiivit osoittavat yhdenmukaisesti, että kaksikirjaimisuus on hallitsevana etenkin *i-*, *o-*, *u-* ja *y-*vokaalien, yksi-

kirjaimisuus taas *a*-, *ä*- ja *e*-vokaalien yhteydessä.

Aivan selvää ei ole se, kuinka Maskun Hemminki on tarkoittanut kahdella kirjaimella merkitsemänsä jälkitavujen vokaalit luettaviksi. Sellaiselle ratkaisulle, että nimenomaan näissä tapauksissa vokaali olisi pitkä ja muissa lyhyt, ei liene löydettävissä perusteita puhekielestä. Lounaismurteissa jälkitavujen vokaalit ovat lyhentyneet kaikissa muotoryhmissä. Todennäköistä onkin, ettei Hemminki — ainakaan kaikissa tapauksissa — ole tarkoittanut merkinnöillään pitkää äännettä. Tätä käsitystä puoltavat erityisesti sellaiset monikon partitiivi-muodot kuin esim. *menoi*, *tavoii*, jossa *ii* on vain monikon partitiivin ortografinen merkki. Tähän suuntaan viittaa sekin, että peräkkäisistä muodoista tavallisesti vain yksi on merkitty kahdella kirjaimella.

D. Diftongien merkintä (*uo*-, *yö*- ja *ie*-diftongit)

Ensi tavun *uo*-, *yö*- ja *ie*-diftongien merkintä tuotti suuria vaikeuksia kirjasuomen ensimmäisille käyttäjille. Esim. Agricola merkitsi yleensä *ie*-diftongin nykyiseen tapaan, mutta *uo*- ja *yö*-diftongien komponentteja hän ei toisistaan erottanut vaan kirjoitti esim. *hoones*, *worihin*, *söö*, *mös*. Epävarmuus jatkui vielä Agricolan jälkeenkkin; mm. Finno on vielä suunnilleen samalla kannalla kuin Agricola.

Maskun Hemminki aloittaa tässäkin uuden kauden. Laulukokoelmassaan hän merkitsee *uo*-, *yö*- ja *ie*-diftongit nykyiseen tapaan. Esim.

uo: *nuoruinen* (1), *suomall* (1), *Luoja* (1), *Luondo* (2), *Cuolon* (3), *Vuodhest* (4), *tuotti* (4), *cuorman* (5), *puolest* (7), *juoxu* (10), *luotuin* (10), *suoja* (20).

yö: *Yöll* (2), *syöstän* (3), *myös* (12, 17), *työd* (31), *myöt* 'myöten' (31).

ie: *tietä* (1), *Miehet* 'miehettä' (1), *ties* (4), *mielellä* (7), *riemuidcamme* (7), *mieli* (25).

Myös tässä Hemminki on ollut erittäin johdonmukainen. Poikkeuksellisia merkintöjä olen havainnut vain pari kolme kertaa: esipuheessa kerran *toolla* ja *tettävax*, kauempana kerran *tool* 'tuolla' (65). Nämä ovat verrattavissa rudimentteihin, joilla ei enää ole kokonaisuuden kannalta mitään merkitystä.

Tunnettua on, että Hemminki käytti kirjoituksissaan lounaismurteiden mukaisia redusoituneita diftongeja, esim. *toevotti* (1), *taevahast* (2), *seoracundam* (2), *Raoha* (3), *laolaman* (3), *täödhen* (4). Näitä ei tässä ole syytä seikkaperäisesti käsitellä (ks. esim. Rapola 1965: 271—272). Todettakoon vain, että Hemminki on tuntenut hyvin lounaismurteiden diftongien redusoitumissäännöt ja että hän on myös kyennyt merkitsemään nämä diftongit varsin johdonmukaisesti.

E. Yksinäiskonsonantit

1. *k*:n merkinnässä Hemminki noudattaa niitä periaatteita, jotka kirjasuomessa olivat tunnettuja alusta lähtien (ks. esim. Ojansuu 1909: 12—14; Penttilä 1931: 44). Hemmingin laulukokoelmassa on *k*-äänteellä seuraavat merkit:

a) Etuvokaalin edellä Hemminki käyttää johdonmukaisesti k-kirjainta: *Teki* (1), *jälken* (1), *eikä* (5), *Kiitos* (8), *käärittin* (8), *köyhis* (11), *Tuskis* (12). Hemminki noudattaa tätä sääntöä myös loppuheittoisissa muodoissa sekä niissä tapauksissa, joissa alkuperäinen *i* on muuttunut *j*:ksi. Hän kirjoittaa esim. *ratk* 'ratki' (9), *Corkjax* < korkiaksi (6), *sikjän* (13), *melkjäst* (15), *Makjan* (16).

b) Takavokaalin edellä on *k*:n merkinä *c*: *Cannon* (15), *cuiva* (15), *caikill* (16), *culcu* (17), *kircas* (18), *polcu* (18), *Vscaluxem* (21), *Custa* (34), *Cuins* (33). Vain muutamiin sanoihin on päässyt *k* myös takavokaalin edelle: *kaick* (17), *idkuin* (17), *Cosk* < koska (79), *hikkuvat* (88). Vierasperäisten sanojen sananalkuisissa konsonanttiyhityksissä on niin ikään *c*-kirjain: *cruunu* (18), *Christe* (22).

c) *n*:n jäljessä on *k*:n merkinä poikkeuksetta *g*: *Engelin* (23), *jongei* (23), *lingo* (23), *singoi* (23), *Auringo* (23), *Kuningan* (29), *Jong* (29).

d) *q*-kirjainta Maskun Hemminki käyttää vain sanassa *kuin*, jonka hän on kirjoittanut milloin *quin*, milloin *cuin*. Alkukirjaimen vaihtelu ei kuitenkaan ole sattumanvaraista, vaan silläkin on selvä funktionsa: *quin* esiintyy relatiivisena, *cuin* tarkoittaa konjunktioita 'kuin' ja 'kun'. Tätä distribuutiota Hemminki noudattaa hyvin johdonmukaisesti. Esim.

quin 'joka'

Sä quin ryövärille jaoid (50); *Ei ole kipuu semmoista, Quins kärseid kyll kipjästä* (54); *Se on Herran veri, Quin suulla viinas juodhan* (55); *Sä muinen synneisen vaimon – – Quin idkein synnejäns cadhui* (65); *Ettäs caickein pääll armadhad, Quin tyghös hartast huutavat* (66); *Quin näit racasta tahto, On hullun hujan aju* (74); *Cusa ollen ne ovat, Quin elit ennen meitä* (82).

cuin 'kuin', 'kun'

Cuin caridz keridzjäns kädhes (47); *Cuin Paradiisin käskellä* (49); *Cuins etican olid maistan, Henges Isän käsiin cannoid* (50); *Sitt cuin kevä penseistyi* (53); *Cuin nouse auringo armas* (61); *Kirckad cuin auringon terä* (85); *Cuin oljun cauppajad, Myrckyy secoittavat* (91); *Cunnjans on cans catova, Cuin se on kyll nähty* (99).

Tässä on aivan ilmeisesti Hemmingin tuoma lisä *k*:n oikeinkirjoitukseen. Kyseessä on vain yhtä sanaa koskeva periaate, jolla saatiin erotetuksi *kuin*-sanan erilaiset merkitykset. Muuten Hemminki on *k*:n merkinnässä noudattanut perinnäistä linjaa. Merkkien määrää hän on kuitenkin karsinut esim. Agricolan tai Finnon käyttämistä. Tärkein ero on siinä, että Hemminki on johdonmukaisesti noudattanut omaksumiaan periaatteita myös *k*:n merkinnässä.

2. *t*:n ortografiaa Hemminki on sikäli yksinkertaistanut, että merkkejä on enää kaksi, *t* ja *d* (eräessä erityistapauksessa myös *dh*), kun niitä Agricolalla oli 4–5 ja Finnollakin vielä 3–4 (näistä ks. Rapola 1965: 51, 67). Hemmingin tekstissä *t*:n ortografiaan vaikuttaa ratkaisevasti se, esiintyykö äänne sanan tai tavun alussa vai lopussa.

a) *t* sanan tai tavun alussa.

aa) Sanan tai tavun alussa *t* on yleensä merkitty *t*-kirjaimella, esim. *Tytär* (16),

ilmestyi (16), *täs* (16), *Tapautui* (17), *meit* 'meitä' (18), *Ijät* 'iäti' (22).

bb) *d* on *t:n* merkkinä — vallitsevan tradition mukaisesti — *n:n* ja *l:n* jäljessä: *andaja* (22), *Luondo* (22), *perjandain* (23), *Händ* (24), *syndyn* (24), *pohjatoind* (25); *ylhäld* (23), *Herrald* (23), *valdacund* (24), *caldaisen* (24), *sinuld* (27), *tääld* (30), *Kielden* (58).

Näiden lisäksi *d* voi esiintyä lainasanoissa: *Duomari* (81), *duomjon* (31), *duomjoll* (81).

b) *t* tavun lopussa.

Tavunloppuisen *t:n* Maskun Hemminki on tavallisesti merkinnyt *d:llä*. Kysymykseen tulee lähinnä *tk*-yhtymä; sen kirjoitustapa käy ilmi seuraavista esimerkeistä: *iloidcam* (4), *veisadcam* (4), *riemuidcamme* (7), *paohadcatt* (8), *siunadcon* (9), *pyydäm* (21), *Hallidcon* (28), *herädkäm* (42). Imperatiivimuotojen lisäksi voidaan luetella seuraavat: *idcun* (6), *pidkän* (23), *muudkin* (86), *midkä* (109), *madcan* (97). Konsonanttivartaloiset imperatiivit Hemminki on merkinnyt johdonmukaisesti *d:llä*, mutta muissa tapauksissa hän on toisinaan kirjoittanut myös *t:n*, esim. *tukii* (64, 86), *catkened* (44), *mutcain* (47), *Jotca* (85), *ratki* (104, 110), *potcotta* (111). Sedundaari tavunloppuisuus ei *t:n* ortografiaan ole vaikuttanut, siksi esim. *autvall* (4).

c) *t* sanan lopussa.

Sanan lopussa Hemminki on käyttänyt sekä *t:tä* että *d:tä* mutta ei taaskaan sattumanvaraisesti.

t on sananloppuisen *t:n* merkkinä seuraavissa muotoryhmissä.

aa) Verbien monikon 3. persoonan päätteessä: *candavat* (8), *edzivät* (8), *tundeivat* (9), *seisovat* (9), *cumartavat* (17), *vallidzevat* (21), *palvelevat* (38), *culkevat* (75), *huutavat* (84); *Imetit* (10), *Iloidzit* (17), *cucoistuit* (53), *Hämmästyit* (58), *tutkistelit* (62), *ihmettelit* (62). Monikon 3. persoonan esiintymiä on tekstissä havaintojeni mukaan 179. Näistä vain viisi on poikkeuksellisesti merkittyjä: *teid* (kahdesti esip.), *annoid* (esip.), *Annoid* (85), *käeväd* (97). Kirjoitustapa on siten tässäkin erittäin johdonmukainen.

bb) Aktiivin 2. partisiipissa (liittomuodoissa ja kielteisessä imperfektissä): *On saanut* (1), *ilmestynyt* (11), *syndynyt* (11), *luonut* (61), *taannut* (95); *Ei tainut* (1), *Eikä voinut* (5), *Ei säästänyt* (48); *ovat cauhistunet* (esip.), *ovat ollet* (esip.), *rikkonet on* (77). Yksikölliset partisiippimuodot ovat järkiään *t*-loppuisia. Monikollisia ei paljon olekaan, mutta niissä *t:n* ortografia horjuu: joukossa on myös *d:hen* päättyviä, esim. *tulled* (52), *saaned* (63). Useimmat poikkeuksellisesti merkityistä partisiipeista ovat kuitenkin sellaisissa säkeissä, joista *olla*-verbi puuttuu. Siksi niiden rinnastuminen liittomuotoihin ei ole ollut aivan itsestään selvää.

cc) Partikkeli *nyt* on aina kirjoitettu *t*-loppuisena (esim. s. 15, 88, 90, myös *nytphä* s. 1). *t*-loppuisia nomineja edustaa tekstissä sana *neitsyt*, mutta se on kirjoitettu lounaismurteiden ääntämyksen mukaisesti ilman loppu-*t:tä*: *Neidzy* (12).

dd) Edellä mainittujen lisäksi on *t:llä* merkitty säännöllisesti ne tapaukset,

joissa *t*-äänne on sekundaaristi joutunut sanan loppuun, esim. *miehet* 'miehettä' (5), *Cohd* (9), *täst* (9), *vedhet* 'vedetty' (35), *lepyt* 'lepytä' (43), *näit* 'näitä' (63). Vain yhden poikkeuksen olen tässäkin havainnut: *Siid* 'siitä' (18).

d on sananloppuisen *t*:n merkinä seuraavissa muotoryhmissä.

aa) Verbien yksikön 2. persoonan päätteessä: *ilmestyd* (13), *oled* (19), *sovitat* (29), *tained* (38), *hallidzed* (52), *liened* (51), *tiened* (56), *void* (70), *taedhad* (70); *tahdhoid* (12), *aevoid* (12), *synnyid* (13), *cuolid* (32), *said* (39), *voitid* (51), *Ripuid* (51), *panid* (75), *jätid* (75). Yksikön 2. persoonan esiintymiä olen tilastoinut kaikkiaan 167. Jokaisessa on pääte merkitty *d*:llä. Tässä luvussa eivät ole mukana kieltoverbin yks. 2. persoonan esiintymät, sillä niiden oikeinkirjoitus ei noudata edellä kuvattua linjaa.

Kieltoverbin yksikön 2. persoonan muodon Hemminki on kirjoittanut aina *edh*, ts. *d*:n asemesta onkin *dh*-merkintä, esim. *edh pala* (30), *edh siit caeva* (73), *edh luullu* (74), *edh tain* (75), *edh olis suonu* (75). Tässä Hemminki on seurannut jo virsikirjatyössä omaksumaansa oikeinkirjoitusperinnettä. Vanhimmassa kirjasuomessa kieltoverbi ei muutenkaan ole täysin rinnastunut yleiseen verbintaivutukseen (ks. Savijärvi 1977: 267—273).

bb) Monikon nominatiivin päätteessä: *hyväd* (44), *Suoned* (44), *jalad* (44), *candajad* (44), *ojad* (46), *piexämised* (50), *Nuored* (76), *Sodhad* (76), *cauhjad* (80), *autuvad* (83), *vaevad* (83), *cauppajad* (91), *valapattoised* (92), *asuvad* (24), *kiucuvad* (24), *jännitetyd* (45). Tähän ryhmään kuuluvia esimerkkejä on tekstissä kaikkiaan n. 350. Kaikissa on monikon nominatiivin pääte merkitty *d*:llä.

cc) Aktiivin 2. partisiipin muodoissa (muissa paitsi liittomuodoissa): *pääsnyd* (52), *pullistuned* (44), *heldinyed* (44), *Kylmettyned* (53), *Cuivettuned* (53). (Yksiköllisistä muodoista loppu-*t* tavallisesti puuttuu, esim. *suonu*, *tullu*, *coonu* jne.) Substantiivisesti tai adjektiivisesti käytetyt aktiivin 2. partisiipin muodot Hemminki on rinnastanut nominien monikkomuotoihin ja merkinnyt myös tässä päätteen johdonmukaisesti *d*-kirjaimella.

Ensi alkuun *t*-äänteen merkintä näyttää varsin sekavalta. Rapola toteaakin (1965: 67), että Maskun Hemmingin ortografian »erikoisimpia piirteitä on *d*:n käyttö *t*:n merkinä sanan ja tavun lopussa». Ratkaisua voidaan syystä pitää erikoisena, vallankin jos sitä katsotaan nykyisten ortografisten periaatteidemme kannalta. Olennaista on kuitenkin se, että lähes jokaisella merkintätavalla on tarkkaan harkittu tehtävänsä joko muotoryhmien tai yksityisten sanojen erilaisien merkitysten erottelukeinona. Seuraavassa vielä muutamia näytteitä Hemmingin säkeistä; *t*:n merkintä vaihtelee mutta noudattaa tarkoin edellä esittämiäni periaatteita: *Cohd paimened puhuit täst* (9), *Händ pyhäd palvelevat* (17), *Pyhäd Prophetad sinust ennustit* (19), *Kylmettyned lämbyisit / Cuivettuned vircoisit* (53), *Caick on tyhjäst näkyväised Ja näkymättömäd luonut* (61), *Sikjäd sen tundeivat / mitä rickonet on vanhmad* (77), *cuings iloit void? Ettäs näed ilmeisest Mailman cauhjad muuttet* (80). Merkintätapa on johdonmukainen, mutta yleistä hyväksyntää nämä periaatteet

eivät saavuttaneet. Useimmille 1600-luvun kirjasuomen viljelijöille niiden noudattaminen olisi varmaan ollutkin aivan ylivoimainen tehtävä. Mutta toisaalta juuri *t:n* ortografia on parhaita osoituksia Maskun Hemmingin kyvystä analysoida suomen kielen grammaattista järjestelmää.

3. *p:n* merkintä on täysin vakiintunutta: yleensä esim. *Piltti pyhä* (6), *Papin caapu* (18), *kelpaa* (96), *Opin pidhon* (102), mutta nasaalin jäljessä on *b*, esim. *Ämbäris* (18), *ymbärs* (45), *Suuremb* (70), *levolisemb* (98).

4. *δ* ja *γ* -spirantit.

Dentaalispirantin merkinä on *dh* ja palataalispirantin merkinä *gh*, esim. *Saadha* (1), *tähdhen* (2), *täödhen* (4), *Meidhän* (6), *cohdhusta* (10), *cadhotta* (12), *uudhistuxex* (15); *tyghö* (13), *ylösvaighais* (26), *sughusta* (29), *tyghös* (30), *lughull* (61), *Lughun* (87). Vain kerran olen havainnut poikkeuksellisen merkinnän: *tahdod* (70), joten ortografia on jälleen erittäin johdonmukaista (vrt. Rapola 1965: 89). Maskun Hemmingin edeltäjät ja jossain määrin vielä seuraajatkin käyttivät kummassakin tapauksessa kahta merkkiä: *d:tä* ja *dh:ta* sekä *g:tä* ja *gh:ta*. V:n 1642 raamattun suomennoksessa merkit ovat *d* ja *g* (palataalispirantti oli tosin jo harvinaisuus; ks. Rapola 1965: 88). Hemmingin ratkaisu ei siis jäänyt pysyväksi, mutta perusteltavissa se oli: *dh* ja *gh* sopivat spirantin merkiksi mm. siksi, että *d:llä* ja *g:llä* oli jo muita tehtäviä.

5. *s:n* merkintä on täysin vakiintunut. Laulukokoelmassa Hemminki on omaksunut *kansa*-sanana ortografisen tradition, jota jo Agricola noudatti: myös Hemminki merkitsee substantiivin *kansa* kahdella *s:llä* erotukseksi postpositiosta *kansa* 'kanssa', esim. *Canssans* (4), *canssad* (7), *Canssa* (14), *canssast* (76), *canssois* (95), *canssan* (116). Postpositiossa sen sijaan on vain yksi *s*, mikä vastaa myös ääntämystä: *cansa* (5), *Cans* (93), *cansa* (93) jne. Aivan johdonmukaista ei tämän periaatteen noudattaminen ole. Joitakin kertoja on kirjoitettu esim. *Cansalles* (36), *cansoilla* (58) ja kerran myös *canssa* 'kanssa'. Muutamista rikkeistä huolimatta periaate on selvästi nähtävissä.

6. *h*-äänteen merkintä on ollut vaikeimpia ortografisia ongelmia kirjasuomen syntyvaiheissa. Esim. Agricolan teksteistä on löytynyt kahdeksan erilaista *h:n* merkitsemistapaa (Rapola 1965: 52). Hemminki merkitsee laulukokoelmassa *h:ta* vain yhdellä tavalla: *Miehet* (25), *Herran* (25), *lohdhutta* (25), *puhtaudhen* (26), *tehdhä* (27), *lahjald* (27), *nuhdhet* (28), *lähdhe* (29), *nähne* (32), *cohdhus* (34), *lähtevä* (35). Siten hän on uudistanut *h:n* ortografian nykykäytäntöä vastaavaksi.

Pääpainottoman tavun jälkeinen *ht*-yhtymä näyttää jossain määrin ongelmalliselta. Tavallisesti Hemminki seuraa lounaismurteiden mukaista linjaa, jossa *ht* > *tt*, esim. *Cadzat* 'katsahti' (27, 32, 42), *ei armat eik cavat* (83), *cadzata* 'katsahtaa' (69), *vapata* 'vapahtaa' (69). Tämän verbiryhmän *tt*-geminaatta on lounaismurteissa mukautunut astevaihteluun (Rapola 1966: 246–247). Heikkoasteisuus kuvastuu myös laulukokoelman esimerkeistä: *Tervetett* 'tervetetty' (2), *vapatid* 'vapahdit' (43).

Muutamissa tapauksissa *ht* on säilyneenä: *vapahtaman* (20, 23), *armahtaman* (20), *Armahtajall* (45). Heikossa asteessa on kerran *vapadha* (31) ja useita kertoja *armadha* (45, 46, 65, 69, 70). Rapola on pitänyt näitä *hd*:llisinä (1965: 205); esim. Agricola jättääkin tavallisesti *h*:n merkitsemättä dentaalispirantin edellä. Hemminki ei kuitenkaan näin yleensä tee; hän merkitsee *h*:n myös spirantin edellä (ks. yllä mainittuja esimerkkejä). Kahden keskeisen verbin imperatiivimuodot, *armadha* ja *vapadha*, olisivat siten ortografisia poikkeuksia. Toinen mahdollisuus on se, että nämä muodot luettaisiin *armada* ja *vapada*, jolloin kyseessä olisi äänneopillinen eikä ortografinen erehdys. Onhan Hemminki erehtynyt vastaavanlaisissa astevaihtelukysymyksissä joskus muulloinkin, esim. *laidhumella* (11), *culjenut* (95). Sitä paitsi Jusleniuksen *ahnedin*-muodon Rapolakin tulkitsee *h*:ttomaksi heikon asteen esiintymäksi (1965: 203). Olipa näiden kahden sanan ortografian tulkinta kumpi tahansa edellä mainituista, kokonaisuuteen sillä ei ole vaikutusta: *h*:n merkinnän yksinkertaistaminen nykykäytäntöä vastaavaksi on yksi niistä huomattavista parannuksista, joita Maskun Hemminki on suomen kielen ortografiaan tehnyt.

7. Myös *j*:n merkintä on jokseenkin säännöllistä: *Jumal* (1), *juur* (1), *Luoja* (1), *nuija* (31), *Tyhjäx* (31), *kirjas* (31), *ojena* (31), *Ja* (52), *Varjele* (52), *Suojele* (52), *luja* (53). Vain muutamissa tapauksissa tulee vielä esiin vanha käytäntö, *j*:n merkitseminen *i*:llä: *virsikirioist* (esip.), *kirioitit* (esip.), *hyliäp* (110), *viliäld* (110). Lounaismurteiden mukaisesti Hemminki kirjoittaa myös esim. *Duomjoll* (53), *cauhjan* (54), *kipjästä* (54), *corkjudhes* (60), *valkjudhen* (61), joista kuvastuu lounaissuomalainen *i > j*-muutos. Aivan johdonmukainen hän ei tässä ole, sillä toisinaan hän käyttää myös asuja *corkian* (52), *cunnia* (52) jne. (ks. myös Rapola 1965: 301).

8. *v*:n ortografiaa Hemminki on olennaisesti uudistanut: merkinä on säännöllisesti *v*-kirjain, esim. *Väkevä* (60), *voimasa* (60), *virvotuxesa* (60), *oleva* (60), *valaiseva* (60), *vaevaesed* (100), *levolla* (100), *kylvötellän* (102), *Tavoii* (102) jne. (Ainoan havaitsemani poikkeuksen, s:n 58 alussa olevan sanan *Uielä*, voinee katsoa painovirheeksikin.)

Esim. Agricolalla *v*:n merkkejä on useita, joskin tavallisimmat ovat *w* ja *u* (Ojansuu 1909: 23). Hemminki käyttää laulukokoelmassaan vain yhtä merkkiä. Huomionarvoista on niin ikään se, että Hemminki on valinnut merkiksi *v*:n, vaikka kirjasuomeen oli tuohon aikaan vakiintumassa *w*-kirjain. (*j*:n ja *v*:n kato-tapauksista ks. s. 398—399.)

9. Nasaalien *m* ja *n* sekä likvidojen *l* ja *r* merkitsemistapa on ollut jokseenkin vakiintuneella kannalla jo kirjasuomen syntyvaiheessa. Myös Hemmingin teksteissä niiden merkintä on säännöllistä. Toisinaan hän — vanhan tradition mukaisesti — on käyttänyt nasaalin merkinä rivinylistä viivaa, esim. *tunnustuxēs* (esip.), *näittē seasa* (esip.), *rauhā siā lujā* (30), *saamā* (56), *taedhā* (101). Tähän keinoon on turvauduttu lähinnä silloin, kun rivi muuten olisi venähtänyt liian pitkäksi. — Nasaalien yhteydessä voidaan vielä mainita eräänlaisena erikois-

tapauksena *kunnia*-sanan oikeinkirjoitus: siinä on poikkeuksetta kaksi n:ää, vaikka *i* onkin korvautunut *j*:llä, esim. *cunnjan* (19), *cunnjas* (21), *cunnjalisi* (25), *cunnja* (28), *cunnjalisex* (35), *cunnjoilta* (36), *cunnjaan* (48), *Cunnjap* (73) jne. Tämän ratkaisun ansiosta sana on voitu ääntää joko *j*:llisenä tai *i*:llisenä, siis joko *kunja* tai *kunnia*. Muissa tämän ryhmän sanoissa, esim. *corkja*, *oikja*, *pimjä*, *makja* jne., molemmat lukutavat ovat niin ikään mahdollisia.

F. Geminaattojen merkitseminen

Jo aiemmin omaksutun linjan mukaisesti Hemminki pyrkii ortografiassaan erottamaan geminaattakonsonantit yksinäiskonsonanteista.

1. *kk*, *pp* ja *tt*.

Geminaatta-*k*:n merkki on *ck*, esim. *caicki* (7), *Lackamat* (8), *joucko* (9), *Caickein* (10), *louckas* (11), *vaickais* (11), *paicka* (12), *Cuckainen* (16), *Rackaun* (57), *mercki* (57). Poikkeuksia on vain muutamia: *kircaus* (26), *kircambi* (67), *Hercu* (57), *Ijancaikisest* (61). Nasaalin jäljessä yksikirjaiminen merkintä on odotuksenmukaista, esim. *ancur* (40, 51). Geminaattaa ei ole myöskään sisäheittoisessa *ijancaiksest*-sanassa (60).

Geminaatta-*t*:n merkinä on *tt*, esim. *voitti* (23), *saatti* (23), *helvettin* (23), *avarutta* (25), *kiittä* (25), *lohdhutta* (25), *opeltain* (25), *totutta* (25), *merkitty* (29). Poikkeavaa merkintää tapaa ani harvoin: *saataja* (27), *helvetin* 'helvettiin' (47), *vihoitavan* (116). Näillä ei kokonaisuuden kannalta ole mitään merkitystä. Jonkin verran horjuntaa on *l*:n jälkeisen *tt*:n merkinnässä, esim. *Piltti* (10, 14), *polttaman* (20), mutta toisaalla *Piltised* (8), *polttamat* 'polttamatta' (19), *altar* (20, 46, 49 jne.). Yksinäis-*t*:n Hemminki on *l*:n jäljessä merkinnyt säännöllisesti *d*:llä (ks. s. 402). Nasaalin jäljessä myös geminaatan merkintä on johdonmukaista, esim. *Sacramenti* (56), *Panti* (57).

Geminaatta-*p*:n merkintä on niin ikään täysin vakiintunutta: *leppymän* (48), *loppumata* (52), *cappalten* (59), *oppivaisia* (64), *lepyttä* (68), *tappamast* (71), *Ryppy* (77), *hoppu* (82). Nasaalin jäljessä on odotuksenmukaisesti *p*, esim. *Campaelit* (85). Muunlaiset poikkeukset ovat aivan satunnaisia, esim. *Opineixi* (110).

2. Geminaattanasaalit ja -likvidat (*mm*, *nn*, *ll*, *rr*).

Suomen lounaismurteissa geminaattanasaalit ja -likvidat ovat määräehdoin lyhentyneet (ks. esim. Rapola 1966: 273—275). Tämä lounaismurteisuus näkyy myös monista vanhimman kirjasuomen teksteistä, mm. Agricolan kirjoituksista. Ortografia on kuitenkin siinä määrin horjuvaa, ettei oikeasta lukutavasta voi läheskään aina olla varma. Rapola toteakin (1965: 208), että näiden geminaattojen merkinnässä »harvoin huomaa vähäistäkin johdonmukaisuutta».

Hemmingin *Piae Cantiones* -kokoelmassa nasaali- ja likvidageminaatat on merkitty toisinaan yhdellä, toisinaan kahdella kirjaimella, mutta aivan sattumanvaraista ei ortografia tässäkään ole.

a) Geminaatta lyhentynyt.

mm > m: paremin (45), pahemax (92), vanhemans (95).

nn > n: luonon (15), olenon (59), luonos (60), luonosans (61), tuhanen (108), ammunam 'ammennamme' (23); tainut (5), siiny (7), Cadhonut (42), catkened (44), ryövännyt (54), coonu (75), ruvenut (95); tiened 'tiennet' (51), tiene (57), tained (38), kelvanevat (94), hyljäne (103), seorane (103); käänä (40), väänä (40), cohene (69), parana (69), täynäns (125), Ensinä (116).

ll > l: murhelisten (35), cunnjalinen (48), kelvolinen (48), Perilisex (51), Ehtolisensa (56), Ihmelisest (60), maalisii (85), mielelän (115), sielä (119).

rr > r: ymmäryys (esip., 64).

b) Geminaatta on merkitty säilyneeksi seuraavissa tapauksissa.

ll: aa) 1. infinitiivin muodoissa: cuulla (26, 41, 55 jne.), cuolla (47), nuhdhella (esip.); bb) 2. infinitiivin muodoissa: palvelen (101), käyskellen (107); cc) passiivin indikatiivin preesensmuodoissa: cuullan (75, 86), varjellan (116), kylvötellän (102), vihdhoillan (102); dd) aktiivin 2. partisiipin muodoissa: cuolluist (23, 53), nielly (37), lepytelly (94), lohdhutellu (94), cuullu (94, 95), luullu (95); ee) adessiivin päätteessä: äänellä (7), Hyvällä mielellä (7), suloisella (11), käsillä (12), yöllä (16), täällä (17), päällä (21), annolla (21), piinallansa (24), avullas (27), naulalla (31), suulla (55); ff) allatiivin päätteessä: meille (8, 30, 40 jne.), teillen (9), Meillen (57), paimenillen (9), Ihmisillen (29), Cansalles (36), ryöväriille (50), Herrallen (59), Hengelle (66).

Loppuheittoisetkin adessiivi- ja allatiivimuodot on miltei säännöllisesti kirjoitettu geminaatallisina: *Sinull (52), uscovaisill (56), Christicunnall (58), riemull (59), sitkjäll siteell (70)* jne. Vain satunnaisesti esim. *meil 'meille' (20)*.

Ortografia on jälleen hämmästyttävän johdonmukaista. Parissa kohtaa on odotuksenvastaisesti geminaatta: *veisaellem 'veisaillemme' (33), viellä 'vielä' (59)*. Seuraavissa taas on geminaatta poikkeuksellisesti jäänyt merkitsemättä: *cuoluist (47), vallalans 'vallallaan' (89)*. Näitä tuskin voi pitää painovirhettä kummempina.

mm: monikon 1. persoonan päätteessä, esim. paohamme (28), kiitämme (28, 32), laolamme (33), turvamme (40), Cunnjoidcamma (53), synnymme (82), elämme (82). Mon. 1. persoonan omistusliite on loppuheittoinen, esim. *Viholisem (47), tähtem (54), uudhistuxem (56), synneistäm (64)*, joten siinä ei tätä oikeinkirjoitusongelmaa ole.

nn: monikon 2. persoonan omistusliitteessä, esim. luojaanna (39), Corvinna 'korvienne' (98), ehdhollanna (100). Myös aktiivin 2. partisiipissa on usein geminaatta: *Maannu (81), ojennu (84, 104), Rauvennu (37), taannut (86, 95)*. S. 95 on geminaatallisena myös *saannut* (säkeessä »Pelco taannut / Pahus saannut»). Satunnaisia geminaattamuotoja ovat esim. *sovinnon (27), tarjonna (100), maanne 'maannee' (75)*.

Jo Rapola on tehnyt useita oikeansuuntaisia havaintoja Maskun Hemmingin tavasta kirjoittaa nasaali- ja likvidageminaatat (1965: 208—218). Hemmingin

ortografiaan voidaan kuitenkin myös tässä kohden tehdä huomattavia täsmennyksiä. Kirjoitustavan valinta näyttää enimmäkseen perustuneen harkintaan ja vain harvoin sattumaan.

Yleisenä periaatteena Maskun Hemmingillä on ollut se, että geminaatta merkitään yhdellä kirjaimella, ellei se kuulu taivutuspäätteeseen tai tunnukseen, ts. ellei se ole osana taivutusmorfeemissa vaan kuuluu sanan vartaloon (esim. *maali-sii*, *luonon*, *käänä*, *ymmäry*s). Useissa muotoryhmissä päätte tai tunnus on johdonmukaisesti (tai lähes johdonmukaisesti) merkitty geminaatalla (esim. adessiivi, allatiivi, 1. ja 2. infinitiivi, pass. indik. presens, mon. 1. persoonan päätte, mon. 2. persoonan omistusliite). Eniten vaikeuksia on tuottanut geminaatta-*n*. Potentiaalimuodot on merkitty johdonmukaisesti yhdellä *n*:llä silloinkin, kun sanan vartalo päättyy *n*:ään (esim. *tiened*, *kelvanet*). Sama periaate toistuu enimmäkseen myös aktiivin 2. partisiipissa (*lainut*, *ruvenut*) mutta ei läheskään säännöllisesti (vrt. *ojennu*, *taannut* jne.).

3. Nykykielen *ts*:n vastineen, soinnittoman dentaalispiranttigeminaatan $\theta\theta$, Hemminki on Finnon tavoin merkinnyt *dz*:lla, esim. *läpidz* (29), *neidzen* (33), *paidzi* (34). Vain parissa kohtaa on *tz*: *tanzacatt* (7), *tanzcam* (101), *yhteitzixi* (esip.).

Piae Cantiones -kokoelmasta käy vakuuttavasti ilmi, että Maskun Hemminki on tarkoin pohtinut myös erilaisia ortografian vaihtoehtoja. Hänen ratkaisunsa eivät yleensä ole olleet sattumanvaraisia vaan ne ovat pohjautuneet tiettyihin periaatteisiin, jotka tosin ovat vain osittain samat kuin nykyään.

Nyky-suomen ortografian pääperiaatteena on, että sama äänne merkitään aina samalla kirjaimella ja että sama kirjain aina tarkoittaa samaa äännettä. Maskun Hemminki on Piae Cantiones -kokoelmaa suomentaessaan ottanut jo pitkän askelen tätä periaatetta kohti. Äänteiden merkintätapojen määrä on tuntuvasti supistunut: se on enää vain puolet siitä mitä Agricolan teksteissä, vaikka otettaisiin huomioon aivan satunnaisetkin poikkeukset. Lyhyiden vokaalien merkintä on miltei täysin vakiintunut yksi äänne — yksi kirjain -periaatteen mukaiseksi. Poikkeuksilla on tässä vain rudimentin asema. Aiemmin *uo*- ja *yö*-diftongien merkinnässä vallinneen epämääräisyyden Hemminki on niin ikään lopettanut. Konsonanttien osalta periaate ei ole toteutunut aivan yhtä johdonmukaisesti. Esimerkiksi *k*:lla on vielä kolme yleistä merkintätapaa, *t*:llä kaksi. Toisaalta Hemminki on tehnyt olennaisia parannuksia myös konsonanttien oikeinkirjoitukseen: *k*:n ja *t*:n merkkien määrä on paljon pienempi kuin esimerkiksi Agricolalla, ja ennen erittäin kirjavassa *h*:n ja *v*:n merkinnässä hän on saavuttanut miltei nykykieltä vastaavan tason.

Nyky-suomen oikeinkirjoitus noudattaa niin ikään periaatetta, jonka mukaan pitkä vokaali ja geminaatta osoitetaan kahdella kirjaimella. Tämänkin periaatteen on jo Maskun Hemminki omaksunut, joskaan ei aivan kaikissa tapauksissa.

Ensi tavun pitkissä vokaaleissa on säännöllisesti kaksi kirjainta. Jälkitavujen vokaalien merkintä on ollut ongelma Hemmingillekin, mutta myös siinä hän on päässyt lähemmäksi nykykäytäntöä kuin esim. v:n 1642 Raamattu. Ei kuitenkaan ole varmaa, onko Hemminki todella tarkoittanut pitkää vokaalia vai onko kaksikirjaimisuuteen johtanut jokin muu periaate. Kiistattomat geminaatat Hemminki on merkinnyt kahdella kirjaimella paitsi nasaalin ja *l*:n jäljessä, missä tradition mukaisesti kirjoitettiin vain yksi konsonantti (esim. *panti*, *ancur*, *altar*). Vaikeuksia on tuottanut nasaali- ja likvidageminaattojen oikeinkirjoitus, koska ne ovat lounaismurteissa määrähdoin lyhentyneet. Näissä tapauksissa Hemminki on monesti käyttänyt kaksikirjaimista merkintää silloinkin, kun geminaatta lounaismurteiden mukaisesti olisi lyhentynyt. Hemmingin omat oikeinkirjoitusperiaatteet ovat painaneet enemmän kuin lounaismurteiden äännesäännöt.

Kirjasuomessa ei aiemmin tunnettu periaatetta, jonka mukaan ortografisin keinoin pyrittiisiin merkitsemään tiettyjä muotoryhmiä. Hemmingin *Piae Cationes* -kokoelmassa tämä periaate on ilmiselvä. Se näkyy mm. jälkitavujen vokaalien merkinnässä: kaksikirjaimisuus on joidenkin muotoryhmien tunto-merkki. Myös sananloppuisen *l*:n merkintään on ratkaisevasti vaikuttanut se, missä funktiossa kyseinen äänne on: esimerkiksi monikon 3. persoonan päätteessä on *t* mutta yksikön 2. persoonan päätteessä *d* (*tulit* — *tulid*). Niin ikään se on vaikuttanut nasaali- ja likvidageminaattojen merkintään. — Nämä periaatteet jäivät kirjasuomen historiaan Maskun Hemmingin tekstien erikoisuuksina, sillä yleistymisen mahdollisuuksia niillä ei ymmärrettävästikään ollut. Mutta ne osoittavat, että Hemminki on ollut etevä kielen erittelijä ja että hän on ollut hyvin perillä suomen kielen morfologisesta järjestelmästä aikana, jolloin minkäänlaista suomen kielioppia ei vielä ollut käytettävissä.

Kolmanneksi ryhmäksi voidaan erottaa vain yhtä sanaa koskevat oikeinkirjoitusperiaatteet. Vanhastaan oli tapana erottaa ortografian avulla toisistaan substantiivi *kansa* ja postpositio *kansa* 'kanssa' siten, että substantiivi kirjoitettiin *ss*:llä, siis *canssa* — *cansa*. Hemminki omaksui tämän periaatteen ja sovelsi sitä muutamiin muihinkin sanoihin, esim. *quin* — *cuin*, *taevaas* — *taevas*. Myöskään nämä kirjoitustavat eivät tulleet yleisesti tietoon.

Maskun Hemminki on *Piae Cationes* -laulukokoelmassa toteuttanut kaikki ne ortografiset uudistukset, jotka on ollut tapana luetella v:n 1642 raamatun-suomennoksen ansioina (ks. Rapola 1965: 68). Eroa on vain siinä, että Hemminki käytti spiranttien merkkeinä *dh*:ta ja *gh*:ta, raamatunsuomentajat *d*:tä ja *g*:tä. Eräissä suhteissa Raamatun ortografia saattaa olla tarkempi (esim. *e*:n ja *ä*:n sekä *i*:n ja *j*:n erottelussa), mutta vastaavasti Hemminki on merkinnyt johdonmukaisemmin *u*:n ja *v*:n eron sekä ensi tavun pitkän vokaalin. Merkitessään pitkää *i*:tä *ii*:llä ja *v*:tä *v*:llä Hemminki ennakoi ratkaisuja, joihin kirjasuomi päätyi vasta 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Hemmingin *Piae Cationes* -kokoelman ortografiaa voidaan pitää merkittävänä saavutuksena silloin-

kin, kun asiaa tarkastellaan vain nykysuomen ortografiaan johtaneen kehityksen kannalta.

LÄHTEET

- HEMMINKI MASKULAINEN 1616: Vanhain Suomen maan Pijspain ja Kircon Esimiesten Latinan kielised laulud Christuxesta ja inhimisen elämän surkeudhesta muutamissa M JACOBilda FINnolda ojetud: aina Suomen Schouluissa veisatud / Nyt Suomexi käätyd Hemmingild Mascun Kirckoherralda. Tukholma.
- 1630: Yxi Vähä Suomenkielinen Wirsikiria, Suomencocouxis Jumalata kijttä Suomenkielellä / Tehty M. Jacobilda Suomalaiselda ja muild Suomen pa-peilda - - H. Hemmingin Maschun Kirkoherrian waiwall ja culutuxel. (Ensimmäinen painos ilmestyi v. 1605.)
- IKOLA, OSMO 1968: Suomen kielen historia. — O. Ikola (toim.), Suomen kielen käsikirja. Helsinki.
- OJANSUU, HEIKKI 1901: Suomen lounaismurteiden äännehistoria. I. Vokaalioppi. Helsinki.
- 1909: Mikael Agricolan kielestä. Suomi IV: 7. Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1931: Upsalan suomenkielisen (1500-luvulta polveutuvan) evankeliumikirjan fragmentin kielestä. Suomi V: 13. Helsinki.
- Raamattu 1642 = Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi, Pääramattuin, Hebrean ja Grecan jälken - -. Tukholma.
- RAPOLA, MARTTI 1925: Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lainsuomennosten kielestä. Suomi V: 5. Helsinki.
- 1962: Vanha kirjasuomi. Toinen, uudistettu painos. Helsinki.
- 1965: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin. I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys. (Muuttamaton jäljennöspainos.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 197. Helsinki.
- 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 283. Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi. I. Suomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 333. Helsinki.
- SUOMI, VILHO 1963: Suomenkielinen lyriikka ennen vuotta 1640. — M. Rapola (toim.), Suomen kirjallisuus II. Helsinki.
- TARKIAINEN, V. 1926: Lüttherin virren »Eine feste Burg» suomalaiset tulkinnat. — Virittäjä 30.

Die orthographischen Grundsätze in Maskun Hemminkis finnischer Übersetzung der Piae Cantiones

ILKKA SAVIJÄRVI (Joensuu)

Der Pfarrherr von Masku, Hemminki (ca. 1550—1619), war zu seiner Zeit einer der wichtigsten Benutzer der finnischen Schriftsprache. U. a. übersetzte er die umfangreiche mittelalterliche Liedersammlung Piae Cantiones ins Finnische; sie erschien i. J. 1616. Diese Liedersammlung erlangte seinerzeit grosse Beliebtheit.

Das Niveau der Arbeiten von Maskun Hemminki gilt als beachtlich. Hemminkis Position im Hinblick auf die Weiterentwicklung der finnischen Schriftsprache war jedoch nicht ganz unumstritten. Im Laufe der Jahrzehnte hat sich von Hemminkis Sprache ein Gesamteindruck herausgebildet; charakteristisch sind einmal die exzeptionell starke südwestdialektale Basis und zum andern einige spezifische orthographische Entscheidungen.

Aus der Sammlung Piae Cantiones geht hervor, dass bereits Maskun Hemminki diverse Alternativen der Orthographie gründlich erwogen hat. Seine Entscheidungen waren i. a. nicht dem Zufall überlassen, sondern sie folgten bestimmten Prinzipien.

Der Hauptgrundsatz der Rechtschreibung in der finnischen Gegenwartssprache besteht darin, dass derselbe Laut stets mit demselben Buchstaben bezeichnet wird, und dass derselbe Buchstabe stets den gleichen Laut bezeichnet. Hemminki hatte sich diesem Prinzip bereits weitgehend genähert. Die Anzahl der Bezeichnungsarten der Laute ist bei ihm deutlich reduziert: sie beträgt nur noch die Hälfte davon, die für Michael Agricolas Texte in den 1540er und 1550er Jahren kennzeichnend ist. Die Bezeichnung der kurzen Vokale z. B. ist bereits fast völlig stabilisiert nach dem Prinzip ein Laut — ein Buchstabe. Die früher herrschende Unbestimmtheit in der Bezeichnung der Diphthonge *uo* und *yö* wurde durch Hemminki beendet. Hinsichtlich der Konsonanten wurde das Prinzip nicht mit gleicher Konsequenz verwirklicht. So gibt es für *k* noch drei allgemeine Bezeichnungsarten (z. B. *Kiitos* 'Dank, danke', *culcu* 'Verlauf', *Auringo* 'Sonne') und für *t* zwei (*Tapahtui* 'es geschah', *andaja* 'Geber'). Andererseits hat Hemminki auch in der Rechtschreibung

der Konsonanten wesentliche Verbesserungen eingeführt: die Anzahl der Zeichen für *k* und *t* ist kleiner als z. B. bei Agricola, und in der bis dahin äusserst unterschiedlichen Bezeichnung von *h* und *v* hat er ein Niveau erreicht, das beinahe der Gegenwartssprache entspricht.

In der finnischen Gegenwartssprache werden ein langer Vokal und eine Geminata durch zwei Buchstaben gekennzeichnet. Auch dieses Prinzip hat sich Hemminki bereits zueigen gemacht, allerdings nicht in allen Fällen. Die langen Vokale der ersten Silbe weisen regelmässig zwei Buchstaben auf, während die Bezeichnung der Vokale in den nichtersten Silben auch für Hemminki ein Problem war. Dennoch kam er in der Bezeichnung der Vokale der nichtersten Silben dem heutigen Usus näher als z. B. die finnische Bibelübersetzung von 1642. Eindeutige Geminaten wurden von Hemminki mit zwei Buchstaben geschrieben, ausser nach Nasal und *l*, wo der Tradition gemäss nur ein Konsonant verwendet wurde (z. B. *panti* 'Pfand', *ancur* 'Anker', *altar* 'Altar'). In der finnischen Schriftsprache war früher kein Prinzip bekannt, wonach die verschiedenen Formengruppen durch orthographische Mittel voneinander unterschieden werden sollten. In Hemminkis Sammlung Piae Cantiones wird dieses Prinzip deutlich sichtbar. Es zeigt sich u. a. in der Bezeichnung der langen Vokale der nichtersten Silben: am konsequentesten erscheinen zwei Buchstaben im Partitiv Plural (z. B. *hyviä* 'gute', *vääriä* 'falsche'), sie stehen jedoch — wie heute — oft auch beim Partitiv Singular (*aicaa* 'Zeit', *leipää* 'Brot'), beim Infinitiv I (*elää* 'leben', *pyytää* 'bitten') und beim Illativ (*eloon* 'ins Leben', *käsiin* 'in die Hände'). In den meisten Formengruppen verwendet Hemminki jedoch konsequent die Schreibweise mit einem Buchstaben. Auch die Bezeichnung des *t* im Wortauslaut wurde entscheidend dadurch beeinflusst, welche Funktion der betreffende Laut ausübt: die Endung der 3. P. z. B. hat ein *t*, die der 2. Sg. dagegen ein *d* (*tulit* 'sie kamen' — *tulid* 'du kamst'); das Kennzeichen des 2. Partizips lautet in den zusammengesetzten Formen und im negier-

ten Imperfekt auf *-t* (*on saanut* 'hat bekommen', *ovat olleet* 'sind gewesen', *Ei tainut* 'hat wohl nicht'), in den sonstigen Fällen auf *-d* (*pääsnyd* 'gelangt', *pullistuned* 'gebläht'); auf *-d* lautet auch der Nominativ Plural aus (*hyväd* 'gute', *jalad* 'Beine').

Als dritte Gruppe lassen sich die für nur ein Wort geltenden Rechtschreibprinzipien unterscheiden. Es war von jeher üblich, das Substantiv *kansa* 'Volk' und die Postposition *kansa* 'mit' durch orthographische Mittel dadurch voneinander zu trennen, dass das Substantiv mit Doppel-*s* geschrieben wurde, also *canssa* 'Volk' — *cansa* 'mit'. Hemminki übernahm dieses Prinzip und wendete es auch auf einige andere Wörter an, z. B. *quin* 'der' (Relat.pron.) — *cuin* 'wenn, wie', *taevaas* 'im Himmel' — *taevas* 'Himmel'.

Maskun Hemminki hat in der Samm-

lung *Piae Cantiones* all jene orthographischen Reformen verwirklicht, die man normalerweise als Verdienst der finnischen Bibelübersetzung von 1642 zu nennen pflegt. Diese Tatsache scheint durch Hemminkis »Eigentümlichkeiten« verdeckt worden zu sein. In mancher Hinsicht kann die Orthographie der finnischen Bibelübersetzung genauer sein (z. B. hinsichtlich der Unterscheidung von *e* und *ä* sowie *i* und *j*), doch ist der Unterschied zwischen *u* und *v* sowie der lange Vokal der ersten Silbe von Hemminki konsequenter bezeichnet worden. Indem er das lange *i* durch *ii* wiedergab und das *v* durch *v*, antizipierte Hemminki Entscheidungen, zu denen die finnische Schriftsprache erst Ende des 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts gelangte.